

Mr Марко Алексић
Београд
marko_aleksic@yahoo.com

НОВИ ТИПОВИ ОРУЖЈА И ВОЈНЕ ОПРЕМЕ У МОРАВСКОЈ СРБИЈИ ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ 14. ВЕКА

Апстракт: У раду се анализирају поједини нови типови оружја и војне опреме чије постојање и употреба се може посведочити у Моравској Србији. Представа шлема са украсном челенком са рељефне камене парапетне плоче из манастира Хиландара израђене око 1380. године у оквиру обнове кнеза Лазара, део је његовог породичног грба. Представа је јединствена и веома реалистична јер јасно приказује шлем типа басинет са визиром и великим верижним оковратником – авенталом. Овакав тип басинета је западног порекла и представљао је савремену врсту шлема свога времена. На шлему се може препознати челенка у виду бивољих рогова, као и други украси који указују да се радило о репрезентативном примерку шлема. Из друге половине 14. века са простора средњовековне Србије потичу археолошки налази мачева који имају особене типолошке карактеристике. Ради се о великим витешким мачевима који поред дугог, правог двосеклог сечива и дуге дршке за једну и по или две руке, имају четвртасте јабукe и накрснице водоравно извијене у облику латиничног слова S. Мачеви са оваквим типолошким особинама, али око једног столећа млађи, били су познати у Венецији и другим италијанским градовима под називом *спаде скјавонеске*. Међутим, најстарији историјски помен мачева скјавонеска потиче из Дубровника из 1391. године и заједно са археолошким налазима указује да се порекло тог оружја може тражити на простору средњовековне Србије.

Кључне речи: шлем, басинет, кнез Лазар, Србија, мач, *спада скјавонеска*

Поред своје примарне улоге у борби, оружје је у средњем веку било и носилац симболике моћи, власти и права на владање. Због тога не чуде бројне представе оружја на фрескама, хералдици, новцу и другим репрезентативним предметима материјалне културе. Посебне историјске прилике у којима се налазила Моравска Србија у другој половини 14. века наметале су својеврсну

милитаризацију друштва и последично још већи значај који је придаван оружју. У таквим околностима на овом тлу су се појавиле нове врсте оружја и војне опреме. Без обзира да ли се ради о делу домаћих оружара или је у питању био увоз, ови предмети представљају изузетне примере материјалне културе свога времена.

На северном зиду спољне приправе манастира Хиландара налази се камена парапетна плоча са рељефном хералдичком представом у чијем средишту је шлем са челенком. Представа је окружена осврнутим паром птица са горње и двоножних змајева са доње стране и обојена црвеном бојом. Плоча је израђена око 1380. године као део обнове коју је у Хиландару предузео кнез Лазар Хребељановић, а хералдичка представа је опредељена као његов грб.¹ Парапетна плоча са истом или врло сличном представом можда је постојала и у задужбини кнеза Лазара, цркви Св. Стефана Првомученика, Лазарици, у Крушевцу која би у том случају била годину или две старија од Хиландарске.² Шлем са челенком био је познат хералдички мотив у средњовековној Србији посебно од процвата витешке културе у време краља Душана, а његове представе налазе се на новцу, каменим споменицима, печатима и печатном прстењу, као и на другим предметима.³ Иако уобичајени садржај средњовековног грба поред шлема и челенке укључује и штит, композиција без штита као на плочи из Хиландара била је позната у средњовековној Србији као и у неким другим земљама, па се ова представа може сматрати грбом, односно прецизније, фрагментарним грбом.⁴ Мотив кациге са бивољим роговима кнез Лазар је користио на свом новцу и другим предметима,⁵ а овај хералдички симбол преузео је и његов син, Стефан Лазаревић.

У војничкој и витешкој пракси коју је делило и племство Моравске Србије било је уобичајено да витез има више шлемове од којих су неки били они у којима се борио, а други, обично са челенком, који се носио у посебним приликама и који је био представљен на грбу. Уобичајен облик шлема у хералдичким композицијама припадао је типу великога шлема, који је од 14. века почео да се повлачи из ратничке употребе, али је задржао примарну улогу као репрезентативни турнирски и хералдички шлем.⁶ На ранијим

¹ Благојевић 1989, 57; Ацовић 2008, 200-202.

² Ристић 1983, 134, 136, сл. 13.

³ Јанковић 1989, 147; Ацовић 2008, 196-197.

⁴ Спасић, Палавестра, Мрђеновић 1991, 50, 109; Ацовић 2008, 194-196.

⁵ Иванишевић 2001, 150, 274. За дугме које се чува у Музеју СПЦ у Београду, Ацовић, 2008, 53. За представу грба кнеза Лазара из 1388. године, Јанковић 1989, 149, 160, Т. 3/7.

⁶ Williams and Edge 2004, 124.

хералдичким представама шлемова у средњовековној Србији по правилу је представљен овај тип шлема, док се његова каснија варијанта (‘копљанички шлем’) као и шлем типа армет (‘решеткасти шлем’) могу препознати на нешто млађим представама.⁷

Представа шлема на парапетној плочи из Хиландара је јединствена и одликује се изузетном реалистичношћу. Шлем потпуно покрива главу, врат и лице и има карактеристично испупчење са предње стране. Калота је висока, конична, а апекс је постављен по средини калоте и украшен је представом љиљана. Потиљак је наглашен али се спушта равно ка доњој ивици. Са предње стране је визир који покрива цело лице и има карактеристично испупчен облик. По својим особинама представа шлема у потпуности одговара типу басинета који је током друге половине 14. и првих деценија 15. века био најпопуларнија врста шлема у Европи.

Најстарији облици басинета из 13. века имали су једноставан калотаст облик који је покривао део главе до изнад ушију и носио се заједно са верижним покривачем за главу и врат. По облику су били сродни цервелеријама, простим калотастим штитницима за темени део главе који су се носили испод или изнад верижног покривача за главу и врат,⁸ а који су били познати и у Дубровнику 14. века.⁹ Осим у комбинацији са верижним покривачем за главу и врат, оваква заштита носила се и испод великог шлема. Временом је басинет постајао већи покривајући главу до испод ушију и добијајући више коничан и издужен облик.¹⁰ До око средине 14. столећа он добија своје препознатљиве пропорције и облик у виду издужене, дубоке и коничне калоте која допире до корена врата.

Уместо верижног покривача за главу и врат, басинет нешто раније добија авентал као и неку врсту заштите за лице. У прво време то је био троугласти штитник за нос, да би се око средине 14. века појавио визир. У Немачкој и средњој Европи чешћи је био басинет са такозваним клап визиром који је био причвршћен на једном месту, на чеоном делу калоте одакле се спуштао на лице. Приближно у исто време појављује се и велики визир који је на бочним странама, на два места, био причвршћен за шлем. Визир је имао два уска прореза за очи постављена под углом, као и један или два са доње стране, у пределу уста. Образина је била јасно наглашена и испупчена, а са њене десне стране налазили су се низови рупица за вентилацију, док их са леве стране није било, или их је било свега неколико.

---

⁷ Ацовић 2008, 47.

⁸ Blair 1959, 51.

⁹ Petrović 1976, 117.

¹⁰ Clifford 2010, 252.

Због израженог, коничног облика предњег дела у новије време је добио назив свињска њушка или псећа њушка, али у средњем веку се није тако звао већ једноставно, басинет са визиром.

Басинет са визиром који је био причвршћен на бочним странама за калоту изворно је био особеност северноиталијанских радионица, али врло брзо је постао широко прихваћен, па представља општи тип током последњих деценија 14. века. Репрезентативни примерци оваквог типа басинета имали су украсно истакнуте ивице визира које се могу препознати и на шлему са представе из Хиландара у виду наглашене усправне линије у пределу образа. Овако украшен визир има, на пример, басинет из замка Чурбург из око 1370. године.¹¹ Постоји и могућност да ова усправна линија означава кожную траку која је служила као подлошка за причвршћивање (шнирање) авентала на ивицу калоте шлема путем металних спајалица, вервелса,¹² али би у том случају требала да буде под извесним углом, па се чини да усправна линија на басинету кнеза Лазара ипак представља ивицу визира. Ова околност указивала би да је шлем имао визир који се причвршћивао са стране, а не клап визир.

На рељефној представи шлема кнеза Лазара може се препознати још један важан део басинета. У питању је верижни покривач за врат и рамена – авентал. Око 1330. године басинет престаје да се носи у комбинацији са верижним покривачем за главу и врат и добија авентал који постаје његов обавезни део.¹³ Ова заштита од уплетених металних алки прекривала је врат, али се пружала и на горњи део груди и рамена што се може препознати и на представи Лазаревог шлема из Хиландара.

На рељефној представи шлема кнеза Лазара налази се челенка у виду украсних воловских рогова. На осталим представама тог мотива на Лазаревом, као и на грбу Стефана Лазаревића, налази се тип великог шлема, док је присуство басинета у грбу генерално веома неуобичајена појава. Поред челенке, на предњем делу шлема кнеза Лазара може се наслутити и украсна метална плоча која је можда била самостална, а можда и у комбинацији са украсом који је попут венца обухватао цео шлем, што није био непознат случај код басинета тога времена. Међу украсе који су истицали значај власника шлема спадају и венац, коронет¹⁴ или круна, на пример на надгробном споменику Енглеског престолонаследника принца од Велса, Едварда од Вудстока, познатог и као Црни принц у катедрали у Кентерберију

¹¹ Boccia, Rossi and Morin 1980, 34-35, fig. 13, 14. Басинет носи број 13.

¹² Ffoulkes 2008, 46; Gravett 2008, 157.

¹³ Clifford 2010, 252.

¹⁴ Пример коронета у комбинацији са бивољим роговима, Ацовић 2008, 51.

из 1376. године¹⁵ или украсни венац на надгробном споменику сер Ралфа Вилмингтона (Ralph de Wylmington) у цркви у Атерингтону (Atherington), такође јужна Енглеска, из приближно истог времена.¹⁶ Водоравна линија на басинету из Хиландара наговештава могућност некаквог таквог украса и на шлему кнеза Лазара. На врху шлема налази се мотив љиљана. Љиљан је био један од најчешћих хералдичких мотива у средњовековној Србији и генерално представља део владарске идеологије и позивања на легитимитет. На неким другим представама грба Лазаревића на овом месту, између бивољих рогова, налази се круцидорни додаток.¹⁷

Археолошки налази средњовековних шлемова типа басинет код нас нису публиковани. У Дубровачким писаним изворима много чешће се помињу неки други типови, пре свега барбута него басинет о коме постоји само један помен из 1363. године, без ближег описа.¹⁸ У Земаљском музеју у Сарајеву чува се један басинет са клап визиром, а помињу се још два таква шлема који потичу са оближњег утврђења.¹⁹ Приликом археолошких ископавања на средњовековној тврђави Маглај у централној Босни, откривено је неколико калота позносредњовековних шлемова од којих би четири, на основу објављеног цртежа и фотографије могле одговарати басинету са визиром који се причвршћивао са стране.²⁰ У суседној Бугарској познат је визир басинета из музеја у великом Трнову који би оквирно припадао истом времену када је настао и хиландарски рељеф или деценију или две касније.²¹ Из места Узана у централној Бугарској потицао би још један налаз басинета који се чува у музеју у Казанлику.²²

Иако у Србији нису публиковани налази басинета, постоје поједини ликовни извори који би евентуално могли да се уброје у представе басинета са визиром. На фресци Св. Меркурија у манаситру Дечани представљен је велики шлем са визиром²³ за који се може претпоставити да је, као код басинета, причвршћен са стране. У том случају, била би то једна од старијих представа басинета са овим типом заштите за лице, будући да најмлађи слој дечанског живописа потиче из око 1350. године. Постоје и неке хералдичке

¹⁵ Bloxam 1834, 154-155, са сликом.

¹⁶ De Saxe 2007, 151, са сликом.

¹⁷ Ацовић 2008, 122-124, 202.

¹⁸ Petrović 1976, 119.

¹⁹ Truhelka 1914, 237-238, sl. 41.

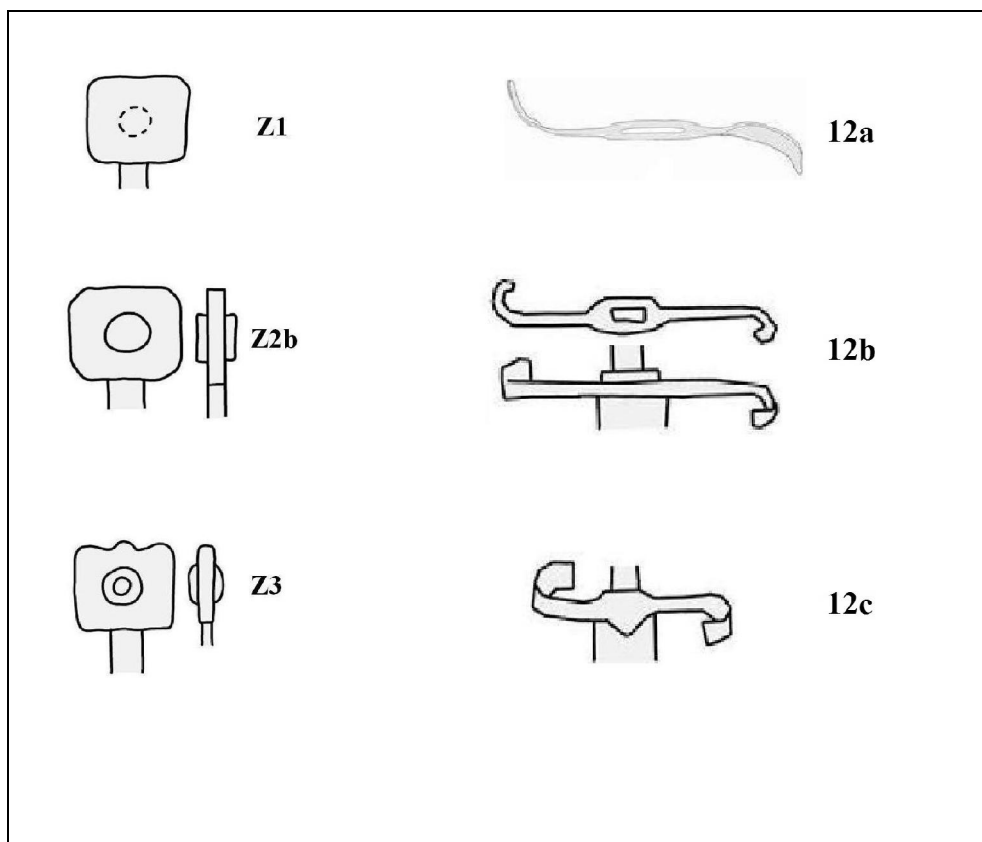
²⁰ Војановски 1965, 77-78, sl. 8, sl. 9.

²¹ Димитров 2003, 299-302, Фиг. 1-3. Захваљујем се колеги Ангелу Николову који ми је први указао на овај налаз.

²² Lev 1996, 67; Rabovyanov, Naydenov 2013, 84; D' Amato 2012, 4, са сликом.

²³ Јанковић 1989, 158, сл. 1.

представе шлема на новцу које би евентуално могле одговарати басинету са визиром, али су оне сумарне да би се то могло утврдити.²⁴

Типолошка подела јабука четвртастог облика (Оукшотов тип Z) и накрсница водоравно извијених у облику латиничног слова S (Оукшотов тип 12).

Typological division of square pommels (Oakeshott`s type Z) and horizontally curved cross-guards in the shape of letter S (Oakeshott`s type 12).

Тип басинета са визиром који је представљен на рељефној плочи кнеза Лазара је произвођен од око 1370. до око 1410. године. У време настанка ове представе, око 1380. године, такав тип шлема био је на почетку своје пуне употребе што показује да се радило о најмодернијем типу шлема свога времена. Од краја 14. века ову врсту почео је да смењује велики басинет чија је основна карактеристика појава металних плоча од пуног оклопа које су

²⁴ На пример, Иванишевић 2001, Т. V, 24:17, 24:19.

уместо авентала штитиле врат и горњи део груди.²⁵ Порекло шлема са представе из Хиландара није могуће утврдити, али се може претпоставити да није производ домаћих радионица. Радило се о репрезентативном примерку модерног типа шлема чијом производњом је у том тренутку владао ограничен број радионица, пре свега оне које су се налазиле у северој Италији, јужним Алпима и Баварској.

Из времена када је настала рељефна представа басинета у Хиландару потиче још један тип оружја чија употреба може да се посведочи у Моравској Србији. Ради се о особеној варијанти великог витешкога мача који је имао локалне типолошке посебности. Поред тога што припада општем типу великог витешког мача кога карактерише дуго, право двосекло сечиво и дршка за једну и по или две руке, особеност ових мачева је четвртаста јабука и накрсница водоравно извијена у облику латиничног слова S. Јуарт Оукшот је препознао ове особине и означио их као тип Z јабука, односно тип 12 накрсница претпостављајући њихово венецијанско порекло.²⁶ Мачеве са овим типолошким особинама издвојио је и Маријан Глосек међу налазима које је прикупио са простора карпатске котлине.²⁷ Најранији налази мачева са овим особинама датовани су оквирно у 15. столеће и обично је претпостављано њихово венецијанско или, ређе, угарско порекло.

Мач са четвртастом јабуком и S-накрсницом. Војни музеј у Београду, крај 14. – прва половина 15. Века.

Sword with square pommel and S-shaped cross-guard. Military museum, Belgrade, end of the 14th-first half of the 15th century.

Највећи број мачева са четвтастом јабуком типа Z потиче са простора

²⁵ Boccia, Rossi, Morin 1980, 40, fig. 19; Oakeshott 2012, 117.

²⁶ Oakeshott 1981, 118.

²⁷ Głosek 1984, 30.

југоисточне Европе, односно територије Балкана и Панонске низије. Накрснице типа 12 појављују се по правилу на мачевима са четвртастом јабуком због чега је и највећи број њихових налаза сконцентрисан у овој области.²⁸ Изузетак су позни примерци мачева са S накрсношћом, из око друге половине 15. и почетка 16. века који могу имати и друге облике јабука (претежно оукшотових типова T, G и V) који потичу са ширег европског простора.²⁹ Да би се детаљније испитале њихове особине, јабуке четвртастог облика подељене су у подтипове Z1 – Z3, а S накрснице у подтипове 12a – 12c.³⁰ Међу мачевима са јабукама типа Z и накрсношћом типа 12 најбоље је позната група најмлађих примерака. У питању су мачеви који имају дршке за једну или једнуипо руку, јабуке им по правилу припадају подтипу Z3, а накрснице подтипу 12c. Ови мачеви у морфолошком и метролошком смислу представљају ограничену групу налаза, односно највећи број примерака је уједначен по облику и општим димензијама. Ови мачеви су произвођени у Италији и вероватно на источној обали Јадрана током друге половине 15. столећа, а израз *spade schiavonesche* из Венецијанског архива се односи на њих.³¹

Поред ове групе налаза, на простору западног Балкана и Панонске низије откривени су мачеви четвртастих јабука и водоравно извијених накрсношћа који су старији од венецијанских спада скјавонеска. Међусобним упоређивањем типолошких особина њихових основних делова (сечива, јабука и накрсношћа), као и димензија, може се утврдити да се такође ради о групи сродних налаза. Основне типолошке особине ових мачева су четвртасте јабуке подтипа Z2, S-накрсношће подтипа 12b, као и сечива типа XXb. Постоје и мачеви код којих само један део одступа од ове типолошке `дефиниције`, али и тада се најчешће ради о сродним особинама (јабуке подтипа Z1 или Z2, сечива типа XIIIa, док су накрсношће готово увек подтипа 12b) па су и они сврстани у ову групу. Упоредне морфолошке и метролошке особине ове групе мачева представљене су у Табели 1.

²⁸ Oakeshott 1981, 111.

²⁹ Bruhn-Hoffmeyer 1954, 188-191, Pl. XXII, a, c.

³⁰ Aleksić 2007, 24–25, 31–32, fig. 1, 4.

³¹ Boccia, Coelho 1975, 18; Franzoi 1990, 232-233.

Место налаза/музеј	Тип јабучке	Тип сечива	Тип накрснице	Дужина мача	Дужина сечива	Дужина дршке	Дужина накрснице	Ширина сечива
река Дунав, код Братиславе ³²	Z2b	XXb	12b	88.4*	67.3*	21.1	14.3*	5
Музеј Трнава, западна Словачка ³³	Z	XXb	12	78.9*	61.4*	17.5	14 (*)	4.8
Будимпешта, Мађарска ³⁴	Z2b	XXb	12c	119.2	93.5	25.7	15	4.8
Национални музеј, Будимпешта ³⁵	Z	XXb	12	?	?	?	?	?
Национални музеј, Будимпешта ³⁶	Z	XXb	12	?	?	?	?	?
Национални музеј, Будимпешта ³⁷	Z	XXb	12	?	?	?	?	?
Национални музеј, Будимпешта ³⁸	Z3	XXb	12b	?	?	?	?	?
Национални музеј, Будимпешта ³⁹	Z	XXb	12	?	?	?	?	?
Бекеш, источна Мађарска ⁴⁰	Z2b	XXb/XIIIc	12b	83	62	21	?	4.5
Североисточна Мађарска ⁴¹	Z2b	XXb	12b	111*	90*	21	?	5
Национални музеј, Будимпешта ⁴²	Z1	XXb	12b	?	?	?	?	?
Национални музеј, Будимпешта ⁴³	Z1	XXb	12b	?	?	?	?	?
Национални музеј, Будимпешта ⁴⁴	Z1	XXb	12b	?	?	?	?	?
Брно, југ.ист. Чешка Република ⁴⁵	Z	XXb	12b	108.2	88.1	20.1	21.9	4.3
Народни музеј Праг ⁴⁶	Z1/3	XXb	12b	115.4	90.2	25.2	15.2	4.7
Александријски арсенал, Египат ⁴⁷	Z2b	XXb	12a	118.7	91.4	27.3	22.2	4.8
Топкапи музеј, Истамбул ⁴⁸	Z2b	XXb	12b/c	121.2	99.3	21.9	12	5.1
Топкапи музеј, Истамбул ⁴⁹	Z3	XXb	12b	152	116.6	35.4	22	5.5
Топкапи музеј, Истамбул ⁵⁰	Z2b	XXb	12b	108.5	86	22.5	16	5
Национални музеј, Будимпешта ⁵¹	Z2	XVII	12b	?	?	?	?	?
Музеј Вишеград, С Мађарска ⁵²	Z2b	XVIa	12a	?	?	?	?	?

³² Głosek 1984, 137, kat. br. 2, T. XXXVI: 1.

³³ Głosek 1984, 145, kat. br. 106.

³⁴ Nagy 1898, 228, T. II:3; Głosek 1984, 173, kat. br. 439, T. XXXVI: 3; Lugosi, Temesváry 1988, 226, kat. br. 18.

³⁵ Głosek 1984, 176, kat. br. 483.

³⁶ Głosek 1984, 176, kat. br. 484.

³⁷ Głosek 1984, 176, kat. br. 485.

³⁸ Głosek 1984, 176, kat. br. 486, T. XXXVI: 4.

³⁹ Głosek 1984, 176, kat. br. 487.

⁴⁰ Nagy 1898, 228, T. II/1.

⁴¹ Nagy 1898, 228, T. II /5.

⁴² Kalmar 1971, 62, sl. 101/f.

⁴³ Kalmar 1971, 62, sl. 101/g.

⁴⁴ Csillag 1971, 34, sl. br. 25.

⁴⁵ Głosek 1984, 141, sl. br. 45.

⁴⁶ Głosek 1984, 144, kat. br. 97, Tabl. XXXVI, fot. 2.

⁴⁷ Bruhn-Hoffmeyer 1954, 62, kat. br. III d,1, pl. XXIV b.

⁴⁸ Alexander 1987, 25, 39, kat. br. 106.

⁴⁹ Alexander 1987, 25, 39, kat. br. 107.

⁵⁰ Alexander 1987, 25, 39, kat. br. 108.

⁵¹ Kalmar 1971, 62, sl. 101/h.

⁵² Gyula 1986, 278-279; Aleksić 2007, 158, cat. 150.

Варна, источна Бугарска ⁵³	Z1	XIIIa?	12b	?	?	?	?	?
Кладово, источна Србија ⁵⁴	Z2b	XIII?	12b	95.8*	77.6*	18.2	?	?
Војни музеј, Београд ⁵⁵	IIa	XIIIa	12b	118	95	23	?	?
Стари Сланкамен, сев. Србија ⁵⁶	Z1	XIIIa	12b	118.5	97	21.5	16.5	4.9
Србац, северна Босна ⁵⁷	Z2b	?	12	81*	63*	18	?	5
Бјеловар, северна Хрватска ⁵⁸	Z1	XVIa?	12b	123	100	23	око 25	6
Вуковар, сев.источ. Хрватска ⁵⁹	Z2	?	12b	67*	48.5*	18.5	?	5.3
река Љубљаница, Словенија ⁶⁰	Z	XIIIa	12b	110	88,5	21,5	?	?
река Љубљаница, Словенија ⁶¹	Z2	XVIa?	12b	124.5	око 104	око 20.5	?	?

Т. 1 – Типолошке и метролошке особине мачева са јабукама подтипа Z2, накрсницама подтипа 12b и сечивима типа XXb и њима сродних примерака.

На основу својих особина ови мачеви би временски припадали раздобљу од првих деценија 15. века до краја тог столећа. Осим по морфолошким особинама, они су груписани и по свом распореду налаза. Њихови налази су концентрисани на простору Карпатске котлине и суседних области који оквирно одговара територији средњовековне Угарске државе. Поред распореда налаза и одређене типолошке особине ових мачева, пре свега сечива типа XXb, указују на њихово порекло из мачарских радионица које су се налазиле на територији средњовековне Угарске.⁶²

Упоредивањем ове са претходном групом мачева, спадама скјавонескама венецијанских писаних извора, могу се издвојити одређене типолошке разлике. Иако обе групе имају четвртасте јебуке типа Z, код мачева које би условно могли да назовемо 'угарска варијанта' преовлађују оне подтипа Z2 (још прецизније, подваријанте Z2b), док су код италијанских спада скјавонеска готово по правилу присутне јабуке подтипа Z3. Скјавонеска мачеви имају искључиво накрснице подтипа 12c, док код угарске варијанте доминирају оне подтипа 12b. Опште димензије мачева угарске варијанте показују да се ради о великим витешким мачевима који су могли да се користе са обе руке, док су скјавонеска мачеви нешто мањих пропорција, првенствено

⁵³ Aleksić 2007, 165, cat. 225

⁵⁴ Милосављевић 1993, 31, кат. бр. 21.

⁵⁵ Бајаловић-Хаџи-Пешић 1985, 150-151; Милутиновић 2005, 115-116, Т. 4.

⁵⁶ Aleksić 2007, 170, cat. 272, Pl. 7:4.

⁵⁷ Šercer 1976, 47, cat. 22.

⁵⁸ Šercer 1976, 46-47, cat. 21.

⁵⁹ Šercer 1976, 47, cat. 23.

⁶⁰ Tancik 1971, 64, cat. 65; Štamcar 1995, 351, cat. 3.2.54.

⁶¹ Štamcar 1995, 324, cat. 2.3.11.

⁶² О датовању ових мачева као и сечивима типа XXb, Głosek 1984, 30; Aleksić 2011, 157-158.

намењени за употребу једном руком. Скјавонеска мачеви су произвођени и коришћени већином у области Јадрана током друге половине 15. века, а производња угарске варијанте је одпочела нешто раније, око 1420. године и трајала је вероватно све до краја столећа. Поред ове две наведене групе, постоје још неки мачеви са четвртастим јабукама и S-накрсницама који се не би могли сврстати ни у једну од њих. У питању су велики витешки мачеви по чему би били сроднији угарској варијанти, али се од њих јасно разликују по томе што ниједан од њих нема сечиво подтипа XXb ни накрсницу подтипа 12b које су главне особености угарске варијанте, већ сви имају накрснице подтипа 12a. Њихова сечива припадају типовима XVIa и XIIIa који су уобичајени на великим витешким мачевима 14. и прве половине 15. века. Иако у морфолошком и метролошком смислу представљају хетерогенију групу предмета од две претходне групе, ови мачеви се од њих ипак јасно издвајају не само по одсуству поједних типолошких особина (ниједан нема сечиво типа XXb, ни накрсницу подтипа 12b или 12c), већ и по подтипу накрснице који је по правилу 12a.

Место налаза или музеј	Тип јабуке	Тип сечива	Тип накрснице	Дужина мача	Дужина сечива	Дужина дршке	Дужина накрснице	Ширина сечива
Музеј Вишеград, сев. Мађарска ⁶³	Z2b	XVIa?	12a	?*	?*	?	?	?
Војни музеј, Београд ⁶⁴	Z2a	XVIa?	12a	91.5*	69*	22.5	16	5.5
Слепчевић, Шабац, зап. Србија ⁶⁵	-	XIIIa/XVIa	12a	104.5*	92	12.5*	21	5
Тврђава Ужице, западна Србија ⁶⁶	I1	XVa	12a	111.3	88.5	22.8	21.5	6.1
Војни музеј, Београд ⁶⁷	Z1	XIIIa	12a	118	95	23	19	5.8
Липски поток, Ужице, зап. Србија ⁶⁸	Z3	?	12a	36*	25*	11	?	?
р. Зета код Подгорице, Црна Гора ⁶⁹	Z2	XVIa/XXb?	12a	115	93.5	22.5	18	4.6
р. Зета код Подгорице, Црна Гора ⁷⁰	Z3	XIIIa	12a	113	90	23	20.5	5.3
Александријски арсенал, Египат ⁷¹	Z2b	XXb	12a	118.7	91.4	27.3	22.2	4.8
Околина Ваљева, западна Србија ⁷²	Z?	XVIa?	12a	?*	?*	?	?	?

Т. 2 – Типолошке и метролошке особине мачева са накрсницама подтипа 12a.

Када се говори о основној типолошкој особини ове групе налаза,

⁶³ Aleksić 2007, 158, cat. 149.

⁶⁴ Petrović 1976, 27, 211, sl. 4/c; Петровић 1996, 159, сл. 12(б); Милосављевић 1993, 25, кат. бр. 10.

⁶⁵ Бајаловић-Хаџи-Пешић 1985, 150-151; Милутиновић 2005, 115-116, Т. 4.

⁶⁶ Шкриванић 1957, 53, сл. 19/2; Миловановић 1985/6, 145, кат. бр. 372; Поповић 1995, 75, сл. 33.

⁶⁷ Petrović 1977, 131, sl. 18a; Милосављевић 1993, 31, кат. бр. 19.

⁶⁸ Шкриванић 1957, 49, нап. 212; Поповић 1995, 75, сл. 33.

⁶⁹ Петровић, Вучинић 2001, 285-286, сл. 24.

⁷⁰ Петровић, Вучинић 2001, 286-288, сл. 25-27.

⁷¹ Bruhn-Hoffmeyer 1954, 62, cat. III d,1, pl. XXIV b.

⁷² Стална поставка Народног музеја у Ваљеву, непубликован налаз.

накрсници подтипа 12a, треба напоменути да се оне, за разлику од преостала два подтипа, знатно више међусобно разликују. Док накрснице подтипа 12b и 12c показују велику међусобну уједначеност у облику и димензијама, накрсницама подтипа 12a су неуједначеније. Неке су извијене мање, а неке више, под већим или мањим углом, док су некима крајеви благо проширени, а некима нису. На основу својих типолошких особина ова група мачева би се могла датovati у време од последњих деценија 14. до око средине 15. века.⁷³

Као и претходне две групе мачева са четвртастим јабукама и S накрсницама, и ови примерци, осим у морфолошком смислу, представљају ограничену групу налаза и по свом просторном распореду будући да највећи број потиче са простора јужно од Саве и Дунава. Са друге стране, неке од основних типолошких особина угарске групе мачева, сечива типа XXb и накрснице подтипа 12b, нису забележене на том простору. Области западног и централног Балкана где је концентрисан највећи број ових налаза одговара територији средњовековне српске државе. Будући да се ради о најстаријим познатим примерцима мачева са четвртастим јабукама и S-накрсницама, њихова појава се може везати за овај простор, током друге половине 14. века.

Путем неких писаних извора време употребе најстаријих мачева ових особина може се и прецизније одредити. Као што је већ речено, израз *spada schiavonesca* из италијанских извора односи се на тип мачева који се први пут појављује средином 15. века. Међутим, најранији познати помен мача *schiavonesca* потиче из Дубровачког архива и старији је за више од пола столећа од почетка производње првих мачева са овим именом у Италији. У тестаменту дубровачког ковача Добрича Бунисалића из 1391. године, међу његовом оставштином наводе се `... *doe spade schiavonesche*.⁷⁴ Иако овај податак не садржи опис мачева, јасно је да се ради о типу чије су основне типолошке карактеристике исте као и код млађих мачева са овим називом, а то су четвртаста јабука и S накрсница. Будући да податак из дубровачког архива потиче из тестаента ковача, може се претпоставити да су мачеви израђени и нешто раније од 1391. године, а околност да су већ тада носили своје особено име указује да је морало протећи одређено време од њиховог настанка до тренутка када се њихова употреба раширила до те мере да су добили своје име које је и у Дубровнику постало опште познато.

Мачеви који су у италијанским изворима носили назив *скјавонеска* добили су име по Словенима са источне обале Јадрана који су их користили, претежно у војној служби млетачкога дужда.⁷⁵ За разлику од Венеције, у

⁷³ Aleksić 2011, 164-165.

⁷⁴ Testamenta notariae 8, fol. 2; цитат по: Petrović 1976, 25.

⁷⁵ Franzoi 1990, 29.

средњовековном Дубровнику израз ‘*Sclavonia*’ имао је нешто уже значење и првенствено се односио на средњовековну српску државу и српске владаре и народ. У Дубровачком архиву постоје примери јасне разлике између, на пример, историјске као и савремене области Славоније у данашњој северној Хрватској која је, да би се разликовала од сличног термина који је означавао Србију, називана ‘*Slovigna, Slovina*’. Између других примера, илустративан је и уговор који је потписан између Дубровника и Италијанског града Анконе 1292. године у коме је део Јадранске обале који је припадао средњовековној Србији назван Склавонија.⁷⁶ Појава да одређена врста или тип оружја, као и неких других врста предмета, носи етничко обележје није био редак у Венецији, као ни у Дубровнику. У оба града били су познати и други типови мачева који су носили етничко или географско име. У Венецији на пример *spade Talliane, spade Franzese, Spade alla Bressana*, и други,⁷⁷ а у Дубровнику босански мач, турска сабља, турски скимитар, словенски ножеви и друго.⁷⁸

Распоред археолошких налаза мачева са четвртастим јабукама и S-накрсницама заједно са најстаријим историјским извором који се односи на њих указују да се њихова појава може тражити у средњовековној Србији у време око средине друге половине 14. века. Извесно време након тога они су се проширили – посредством избеглица и на друге начине – у суседне области, најпре у Угарску првих деценија 15. века, а затим и у Венецију средином истог столећа. У овим срединама њихову производњу су преузеле веће радионице па је и сама форма оружја постала уједначенија.

Особена варијанта великог витешког мача која је настала у домаћим радионицама, као и употреба шлема типа басинет, показују да су се у Моравској Србији користили, а делом и производили савремени типови средњовековног оружја и војне опреме. Раширена употреба модерних типова шлемова, као и великих витешких мачева, у Србији сежу од времена краља и цара Душана. Из овог периода познати су подаци о увозу знатних количина најсавременијих врста оклопа и шлемова, доласку у Србију страних оружара који су производили нове типове оружја, као и о широј појави нових војних обичаја са Запада. Примери који су представљени у овом раду, поред других података, показују да је ова пракса настављена и у Моравској Србији друге половине 14. века, а да је један од њених кључних носилаца била властела. Настанак мачева локалних типолошких карактеристика, који су се успешно проширили и у суседне области, пружа сведочанство и о неговању самосталних војних традиција и иновација на простору који је, поред

⁷⁶ Динић 1966, 27-28, са овим и другим примерима.

⁷⁷ Franzoi 1990, 231-236.

⁷⁸ Petrović 1976, 26.

западних, у то време почео чешће да прихвата и поједине елементе источњачке војне традиције.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Aleksić, Marko (2007): *Mediaeval Swords from Southeastern Europe. Material from 12th to 15th Century*, Belgrade.
- Aleksić, Marko (2011): Some Types of Hilts of Medieval Swords from Southeastern Europe, у: Кучупера, Р., Пудло, Р. (ур.), *Cum Arma per Aeva. Uzbrojenje individualne na przestrzeni dziejów*, Łódź, 155-172.
- Alexander, D. G., (1985): European Swords in the Collections of Istanbul, Part I: Swords from the Arsenal of Alexandria, *Waffen- und Kostümkunde* 27/2, 81-118.
- Alexander, D. G., (1987): European Swords in the Collections of Istanbul Part II, *Waffen- und Kostümkunde* 29/1, 21-48.
- Ацовић, Драгољуб (2008): *Хералдика и Срби*, Београд.
- Бајаловић-Хаџи-Пешић, Марија (1985): Средњовековна налазишта у области Битве и Мачве, *Гласник Српског археолошког друштва* 2, 144–152.
- Благојевић, Милош (1989): Кнез Лазар ктитор Хиландара, *Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја*, Београд.
- Blair, C. (1959): *European Armour circa 1066 to circa 1700*, New York.
- Bloxam, Matthew Holbeche (1834): *A Glimpse at the Monumental Architecture and Sculpture of Great Britain*, London.
- Boccia L., Coelho E. (1975): *Armi Bianche Italiane*, Milano.
- Boccia, L., Rossi, F., Morin, M. (1980): *Armi e Armature Lombarde*, Milano.
- Bojanovski, Ivo (1965): Stari grad Maglaj, истраживачки и конзерваторски радови 1962 и 1963г., *Naše starine* 10, Sarajevo, 61-97.
- Bruhn-Hoffmeyer, Adda (1954): *Middeladerens tveaeggede svaerd*, København.
- Csillag, F. (1971): *Kardok történelmünkben*, Budapest.
- D'Amato, Raffaele (2012): *Byzantine Imperial Guardsmen 925-1025: The Tághmata and Imperial Guard*, Colchester (UK).
- De Saxe, D. (2007): The Hundred of Wye and the Great Revolt of 1381, *Archaeologia Cantiana* 127, 143-162.
- Димитров, С. (2003): Западноевропейски шлем от Великотърновския Археологически музей. у: Харитонов, Хр. (ур.), *Юбилеен сборник в чест на проф. Йордан Йорданов*, Велико Търново, 299-307.
- Динић, Михајло (1966): О називима средњовековне српске државе, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 32, 26–34.
- Ffoulkes, C. (2008): *The Armourer and His Craft*, New York, f.p. 1912.

- Franzoi, U. (1990): *L'Armeria del Palazzo Ducale a Venezia*, Treviso.
- Głosek, Marian (1984): *Miecze środkowoeuropejskie z X–XV w.*, Warszawa.
- Gravett, C. (2008): *Knight: Noble Warrior of England, 1200-1600*, Oxford.
- Gyula, K. (1986): *Az Árpád-kor háborúi. Zrínyi Katonai Kiadó*, Budapest.
- Иванишевић, Вујадин (2001): *Новчарство средњовековне Србије*, Београд.
- Инанишевић, Вујадин (2004): Развој хералдике у средњовековној Србији, *Зборник радова Византолошког института* 41, 213-234.
- Јанковић, Ђорђе (1989): Нека запажања о властелинским шлемовима на ликовним представама у Србији XIV-XV столећа, *Зборник Филозофског факултета* 16, 147-162.
- Kalmar, J. (1971): *Regi Magyar fegyverek*, Budapest.
- Lev, Y. (1996): *War and Society in the Eastern Mediterranean: 7th – 15th Centuries*, Leiden.
- Lugosi, J., Temesváry, F. (1988): *Kardok*, Budapest.
- Милосављевић, Бранка (1993): *Мачеви XIV–XX века у збиркама Војног музеја, каталог изложбе*, Београд.
- Миловановић, Д. (1985–1986): *Уметничка обрада неплементитих метала на тлу Србије*, Београд.
- Милутиновић, С. (2005): Мачеви из збирке Народног музеја у Шапцу, *Годишњак Народног музеја у Шапцу* 6, 111–122.
- Nagy, G. (1898): Magyar kardok, *Archaeologiai Értésítő* 18, 226-262.
- Oakeshott, R. Ewart (1980): *The Sword in the Age of Chivalry*, London.
- Oakeshott, R. Ewart (1991): *Records of the Medieval Sword*, Woodbridge.
- Oakeshott, R. Ewart (2012): *European Weapons and Armour: From the Renaissance to the Industrial Revolution*, Woodbridge, f.p. 1980.
- Petrović, Đurđica (1976): *Dubrovačko oružje u XIV veku*, Beograd.
- Петровић, Ђурђица (1977): *Оружје*, у: Бајаловић-Хаџи-Пешић, Марија (ур.), *Историја примењене уметности код Срба, I, Средњовековна Србија*, Београд, 123–153.
- Петровић, Ђурђица (1996): *Оружје Србије и Европа XII–XIV век*, [у:] Калић, Јованка (ур.), *Европа и Срби*, Београд, 143–162.
- Петровић, Ђ., Вучинић, С. (2001): Збирка средњовјековних мачева пронађених у ријеци Зети, *Историјски записи* 74/1–2, Подгорица, 255–294.
- Поповић, Марко (1995): *Ужички Град*, Београд–Ужице.
- Rabouyanov, Deyan, Naydenov, Vladimir (2013): Late Medieval Coat of Plates from the Lower Danube Fortress of Nikopol, *Archaeologia Bulgarica* 17/2, 73-88.
- Радојковић, Б. (1969): *Накит код Срба*, Београд.

- Ристић, В. (1983): Рестаурација Лазарице Пере Ј. Поповића из 1904-1908. године, *Саопштења* 15, 129-146.
- Rogers, Clifford (ed.) (2010): *The Oxford Encyclopedia of Medieval Warfare and Military Technology, Volume 1*, Oxford.
- Спасић, Д., Палавестра, А., Мрђеновић, Д. (1991): *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле*, Београд.
- Šercer, Marija (1976): *Mačevi, bodeži, noževi u Povijesnom muzeju Hrvatske*, katalog izložbi 14, Zagreb.
- Шкриванић, Гавро (1957): *Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику*, Београд.
- Štamcar, L. (ур.) (1995): *Gotika v Sloveniji – svet predmetov*, Ljubljana.
- Tancik, F. (1971): *Orožje in bojna oprema od naselitve Slovencev do konca 17. stoletja*, katalog izložbe, Ljubljana.
- Truhelka, Ćiro (1914): Osvrt na sredovječne kulturne spomenike Bosne, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 26/1, Sarajevo, 221-252.
- Williams, A., Edge, D. (2004): Great Helms and their Development into Helmets, *Gladius* 24, 123-134.

Marko Aleksić

NEW TYPES OF WEAPONS AND MILITARY EQUIPMENT IN THE
MORAVIAN SERBIA DURING THE SECOND HALF OF THE FOURTEENTH
CENTURY

The representation of helmet with decorative crest from relief depiction at the stone parapet panel from Hilandar Monastery, which was built in about 1380 as part of the restoration of the Prince Lazar, is a part of his coat of arms. Helmet with crest was well known heraldic motif in medieval Serbia, especially since the blooming of western heraldry in the time of King and emperor Dušan. It was depicted on the coinage, stone monuments, seals, signet rings, and other objects. The representation is unique and very realistic and it shows the helmet of type bascinet with visor and with large chain collar - aventail. The visor most probably belongs to the type of side pivoted visor which was attached at the two pints on the sides of the skull of a helmet. This type of visored bascinet is of a Western origin and was produced from about 1370 to about 1410. That means that visored bascinet which was represented in the Hilandar Monastery was the modern weapon of that time. The helmet bears a crest in a form of pair of curving horns as well as some other ornaments which makes it the representative object of the time.

There are swords with characteristic hilts which distribution patterns are concentrated in the southeastern Europe, more precisely on the territory of Balkans and Pannonian plane. Their pommels are of square shape, which was denoted by the Ewart Oakeshott as his type Z and cross-guards are horizontally curved in the shape of letter S. This shape of cross-guards was marked by Oakeshott as his type 12. Swords with square pommels (type Z), S-shaped cross-guards (type 12) and characteristically fullered blades of type XXb are also recognized by the Marian Głosek as a distinct group of finds. Morphological variations of these types of pommels and cross-guards are divided in the subtypes (Z1-Z3 and 12a-12c).

The youngest group of swords with such hilts was known from the Venetian archive as a *spade schiavonesche*. These are swords for one-and-a-half or one hand, most usually with subtype Z3 pommels and, almost always, with subtype 12c cross-guards. They represent morphologically and metrologically relatively restricted group of finds. Many of these swords are today housed in collections in some Italian towns and the term *spada schiavonescha* from the Venetian historical sources refers to them. They were produced during the second half of the 15th century.

There is another group of swords with square pommels (Oakeshott's type Z) and S-shaped cross-guards (Oakeshott's type 12) which are somewhat different than Italian *spade schiavonesche*. These are large knightly swords with long double edged blades and long hilts for one-and-a-half or two hands which indicate that they are somewhat older than previous group. Almost all of these swords have the cross-guards of subtype 12b and most common shape of their pommels are of

subtype Z2 (more specific, its variation Z2b). Their blades are characteristically fullered and they mostly belong to the type XXb. On the basis of the dating of these blades as well as on some of their other characteristics, production of this group of swords and related specimens could be dated from about 1420 to about 1500. The distribution pattern of swords with these typological traits and related specimens indicated the Pannonian plain and bordering areas that generally correspond to the medieval Hungarian state. That is why the use and most probably the production of this group of swords can be related to the 15th century Hungary.

Besides two abovementioned group of swords, there are still some specimens with square pommels and S-shaped cross-guards which could hardly be put in some of those two groups. They are large knightly swords which are generally typologically close to the group which we conditionally could call 'Hungarian' group. But, unlike them, they never have blades of type XXb and cross-guards of subtype 12b. They also never have cross-guards of subtype 12c, but always of subtype 12a. Instead being of type XXb, their blades are usually of types XIIIa and XVIa and square pommels could be of any subtype (Z1–Z3). Although they represent more heterogeneous group of finds than two previous groups of swords, they still have some important typological differences (cross-guards of subtype 12a and blades never of type XXb) as well as different distribution pattern. Their distribution pattern is located south of the rivers Sava and Danube and it generally correspond to the territory of medieval Serbian state.

Swords with square pommels and S-shaped cross-guards which were produced in Italy and most probably in some eastern Adriatic towns during the second half of the 15th century were known in Italian sources as *spade schiavonesche*. But the oldest historical record of the *spade schiavonesche* is from the Dubrovnik archive and it is more than a half century older than time when the production of Venetian *schiavonesca* sword even started. In the will of the blacksmith Dobrič Bunisalić from the 1391 there are mentioned "... *doe spade schiavonesche*". Historical record from the Dubrovnik archive could not be ascribed either to the Italian *spade schiavonesche* or Hungarian group since the production of the former began just around 1450, and production of the later most probably didn't started before 15 century. That is why the record from the 1391 could be only referred to the oldest group of swords with such characteristic. *Spade schiavonesche* got their name in Italy after the Slavs from the eastern coast of the Adriatic that used such weapon in the Venetian military service. But in the medieval Dubrovnik, term *Sclavonia* had even more specific meaning and referred to the mediaeval Serbian state, rulers and people. Such interpretation is consistent with archeological data about these swords and indicates their origin in medieval Serbia sometime during the second half, or even more precisely, around the middle of the second half of the 14th century.

Keywords: helmet, bascinet, prince Lazar, Serbia, sword, *spada schiavonesca*.

ВЛАСТ И МОЋ
ВЛАСТЕЛА МОРАВСКЕ СРБИЈЕ
ОД 1365. ДО 1402. ГОДИНЕ

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК
радова са међународног научног скупа одржаног
од 20. до 22. септембра 2013. године у Крушевцу, Великом
Шиљеговцу и Варварину

УРЕДНИК
проф. др Сениша Мишић

КРУШЕВАЦ
2014